

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

פתיחה להלכות מאכלי סכנה - מקורות והערות

א. פתיחה להלכות מאכלי סכנה

כתב הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ד ה"א) "הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המבריין והמחלימים".
לא זו אף זו - לרוב הפוסקים יש חיוב מן התורה להיזהר מסכנה ולשמור על הבריאות. החיוב נלמד מהפסוק "ונשמרתם מאד לנפשותיכם".
חיוב זה חמור כל כך עד שאמרו חכמים "חמירא סכנתא מאיסורא", שבספק טומאה יש אופן שמקלים ובספק סכנה מחמירים.
וכתב רמ"א "וכן יזהר מכל הדברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור".

ב. מאכלי סכנה בימינו

ישנם מאכלים שאסרו חז"ל מאחר ובזמנם היה בדבר סכנה, אך בזמנינו אין בהם סכנה. הדוגמא המובהקת לדברים אלו הוא איסור שתיית משקים מגולים (כלומר, ללא כיסוי). בימי חז"ל היו מצויים נחשים ארסיים בסביבת מגורי בני האדם, אם היו נשארים משקים מגולים ללא השגחה, היו הנחשים שותים מהם ומטילים בהם ארס. לכן, אסרו חז"ל שתיית משקים מגולים. התוס' מעידים שבזמנם לא היו נחשים מצויים ולכן התיירו את האיסור של חז"ל. כדברי התוספות נפסק להלכה בשו"ע "ועכשיו שאין נחשים מצויים ביננו מותר".
אף על פי כן, כתב השל"ה להיזהר מדברים שהוזכרו לאיסור בחז"ל מחמת סכנה וכן נהג הגר"א².

מקורות והערות

1. נאמר בתורה (דברים ד ט) "השמר לך ושמור נפשך מאד" ושוב (שם טו) "ונשמרתם מאד לנפשותיכם".

על מה נצטוונו בפסוקים אלו. על שמירת הגוף, או על שמירת הנפש דהיינו קיום תורה ומצוות? לכאורה הנפק"מ בזה היא אם חיוב השמירה מסכנה הוא מדאורייתא או מדרבנן. במסכת ברכות (לב ב) מספרת הגמ', "מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך בא הגמון אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום המתין לו עד שסיים תפלתו. לאחר שסיים תפלתו אמר לו ריקא והלא כתוב בתורתכם, רק השמר לך ושמור נפשך. וכתוב ונשמרתם מאד לנפשותיכם. כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום, אם הייתי חותך ראשך בסייף מי היה תובע את דמך מידי. אמר לו, המתן לי עד שאפייסך בדברים. אמר לו, אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום היית מחזיר לו, אמר לו לאו. ואם היית מחזיר לו מה היו עושים לך, אמר לו היו חותכים את ראשי בסייף. אמר לו והלא דברים קל וחומר, ומה אתה שהיית עומד לפני מלך בשר ודם שהיום כאן ומחר בקבר כך, אני שהייתי עומד לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא חי וקיים לעד ולעולמי עולמים על אחת כמה וכמה. מיד נתפייס אותו הגמון ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום".

בפשטות מן המעשה נראה שהפסוקים "השמר לך ושמור נפשך" ו"ונשמרתם מאד לנפשותיכם", מדברים על שמירת הגוף. וכן למד הרמב"ם (רוצח פי"א ה"ד) שפסק בעניין עשיית מעקה לגג, שלא רק בעשיית מעקה לגג יש מצוות עשה, אלא "כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שנאמר השמר לך ושמור נפשך". הרי שלמד מן הפס' הנ"ל מצוה על שמירת הגוף. וכן פסק השו"ע (חו"מ סי' תכז סע' ח) "וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה, שנאמר השמר לך ושמור נפשך". ובביאור הגר"א (שם ס"ק ו) הפנה לגמ' הנ"ל בברכות ששם מקור הפירוש הזה בפס', וממנו למדו מצות עשה לשמור את הנפש.

אמנם בהלכה שאח"כ כתב הרמב"ם "הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד על כך מכין אותו מכת מרדות". וממה שכתב "אסרו חכמים" משמע שהוא רק איסור דרבנן ולא דאורייתא, ולכא' נראה שתירה בין הלכה ד להלכה ה. וגם השו"ע (שם סע' ט) העתיק את לשון הרמב"ם וא"כ גם בו לכא' יש שתירה. והנה הסמ"ע (שם ס"ק יב) כתב על דברי השו"ע שהרבה דברים אסרו חכמים שיש בהם פיקוח נפש, שהמקור הוא "מדכתיב השמר לך ושמור נפשך מאד". וא"כ הבין הסמ"ע שאע"פ שנקטו השו"ע והרמב"ם לשון 'אסרו חכמים' כוונתם היא שהוא איסור דאורייתא. ובשו"ת הרב"ז (ח"ב אה"ע

סי' יט) הביא כמה ראיות ממקומות אחרים ברמב"ם שאע"פ שנוקט לשון אסרו חכמים, הדבר אסור מן התורה.

אולם הלבוש (יו"ד סי' קטז סע' א) כתב "כתיב השמר לך ושמור נפשך מאוד, וכתיב ונשמרתם מאוד לנפשותיכם שיש במשמעות אלו הלשונות שצריך האדם לשמור את נפשו שלא יביא את עצמו לידי סכנה. אף על גב שפשוטן של אלו הכתובים לא מיירי בזה, מ"מ סמכו חז"ל על מקראות הללו ואסרו כל הדברים המביאין את האדם לידי סכנה. ונ"ל לומר שנוכל ללמדנו זה ממצות בני נח שנאמר להם, ואך את דמכם לנפשתיכם אדרוש, לפיכך גזרו ואמרו חמירא סכנתא מאיסורא, ואפילו יאמר אדם הריני מסכן את עצמי ומה לאחרים עלי בכך אם אני איני מקפיד בכך, אין מניחין אותו, אלא מכין אותו מכת מרדות כמו בכל שאר איסורין שאסרו חכמים ז"ל". הרי שלשיטתו הפסוק הוא רק אסמכתא לפי שעיקר עניינו לא מדבר משמירת הגוף אלא הנפש, ואין חיוב שמירת הגוף אלא מדרבנן.

וכן הבין מהרש"א בח"א (ברכות לב ב ד"ה כתיב בתורתכם) שביאר במעשה הנ"ל עם החסיד, שהפסוקים שאמר לו ההגמון כלל לא שייכים לענין, לפי ש"האי קרא בשכחת התורה קמיירי. כמ"ש פן תשכח את הדברים, ובפ"ג דאבות שנינו כל השוכח דבר אחד ממשנתו... כאלו מתחייב בנפשו שנאמר רק השמר לך, וכן האי קרא ונשמרתם מאד לנפשותיכם, איירי שלא נאמין בשום תבנית פסל ולא איירי הני קראי כלל בשמירת נפש אדם עצמו מסכנה".

והביאור הוא שהלבוש ומהרש"א הבינו, שהפסוקים לא מדברים כלל מחיוב שמירת הגוף, ואם יש ללמוד מהם הוא רק לאסמכתא בעלמא. ולכאן כן הוא הפשט בפסוקים, שבפס' "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך". מבואר שהציווי להשמר היה פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך. וכן נדרש הפס' בפסיקתא זוטרית (דברים פר' עקב דף יז עמוד א) "כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת. שמירה זאת מה היא לפי שהוא אומר והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי כשם שאדם צריך להזהר בסלעו שאל תאבד כך יזהר אדם בתלמודו שלא יאבד... והכתוב אומר רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך". וכן הוא במשנה באבות (פ"ג מ"ז) "רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר אומר כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך". ומוכח ממשנה זו שהתנאים למדו מפס' זה חיוב לזכירת דברי תורה ולחזרה עליהם ולא לענין שמירת הגוף מפגעים. וגם הפס' "ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' אליכם בחרב מתוך האש" מוכיח מגופו שלא איירי כלל בשמירת הגוף אלא באיסור לעשות פסל ותמונה.

אמנם כבר מהרש"א עצמו הביא שם בסוף דבריו את הגמ' בשבועות (לו א) דדריש את הפסוק לענין המקלל עצמו שעובר בלאו, ומשם משמע שהפס' נדרש גם על שמירת גופו. וכמו שכתב התורה

תמימה (דברים ד ט ס"ק טז) להוכיח שהפסוק נלמד לענין שמירת הגוף, "ויש ראייה לפי זה ממ"ש בשבועות דאסור לאדם לקלל עצמו [כלומר את גופו], וילפו זה מפסוק זה השמר לך ושמור נפשך מאוד. וקרוב לומר שמפרשים חז"ל שיעור הכתובים האלה ע"ד הצווי בפרשת ק"ש השמרו לכם וגו' ומה שתפס שמירת הגוף בשם שמירת הנפש לא קשה כלל, דכך לשון התורה בכ"מ, כמו טמא לנפש, הנפש הנוגעת, כי הצלת נפשי ממות, המבקשים את נפשך והרבה כהנה, ויותר מזה מצינו בתענית (כב ב) אסור לאדם לסגף עצמו בתענית דכתיב ויהי האדם לנפש חיה, נשמה שנתתי בך החייה, הרי דמביא ראייה לשמירת הגוף מלשון חיות הנפש, ובב"ק (צא ב) יליף דאסור לאדם לחבל עצמו מפסוק אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, ואף הכא כולל במצות אזהרת שמירת הנפש גם אזהרת שמירת הגוף". וא"כ אין חבר ללבוש בשיטתו שהחיוב בשמירת הגוף הוא רק דרבנן, שגם מהרש"א סובר שהוא דאורייתא.

והנה מצאתי שהלבוש עצמו (חו"מ סי' תכו סע' יא) כתב "כל העובר על דברים אלו וכיוצא בהם ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד בכך, מכין אותו מכת מרדות שהרי עבר על איסור דאורייתא דכתיב השמר לך ושמור נפשך, והנזהר בהם תבא עליו ברכת טוב, ויקבל טוב מטוב". וצ"ע שסותר עצמו, שביו"ד כתב מפורש שהוא איסור דרבנן והמלקות הם מכות מרדות, וכאן כתב שהאיסור הוא דאורייתא (אע"פ שהמכות הם מרדות, כיון שלאו שהוא מ'השמר' לא לוקים עליו מדאורייתא אלא רק מדרבנן).

ובמנחת חינוך (מצוה תקמו) הקשה על הרמב"ם כיצד למד מפס' זה חובת שמירה על הגוף, הרי הפס' מדבר על שמירת הנפש. ולגבי הראייה מהגמ' הנ"ל בברכות, כתב "ואיני מבין, דרק השמר וכו' כתיב כי לא ראינו כל תמונה, אבל שמירת הגוף לא שמענו. והנה על ההגמון לא קשה, כי הם מינים ומהפכים דברי אלקים חיים למינות ומי יודע איזה פירוש שפירש הרשע בכתוב הזה דלדעתו קאי על שמירת הגוף". ולכן כתב שדברי הרמב"ם צ"ע, "מנלן זה דהוי עשה לשמירת הגוף מרק השמר דמיירי בענינים העומדים ברומו של עולם, עיקרי הדת, וצ"ע. אך בודאי מצא באיזה מקום ונעלם מאתנו". ואמנם בהשמטות (קומץ המנחה) כתב המנחת חינוך שמצא מקור לדברי הרמב"ם מהגמ' בשבועות (שם) "דדרשינן המקלל עצמו דעובר בלאו מפסוק זה דהשמר וגו', מבואר דהיתה להם קבלה דקאי על שמירת הגוף גם כן". ששם בגמ' מבואר שמי שמקלל עצמו, היינו גופו עובר בלאו, ומזה נלמד שיש חיוב לשמור על הגוף.

ולמעשה נראה שדעת רוב הפוסקים היא שהחיוב לשמור גופו הוא מדאורייתא ולא מדרבנן. בשו"ת נודע ביהודה (יו"ד מהדו"ת סי' י) נשאל אם מותר ליהודי להיות ציד. בסוף תשובתו הוא כותב "ועד כאן דברתי מצד יושר ההנהגה שראוי לאדם להרחיק מזה ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא שהרי כל העוסקים בזה צריכין להכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גודי חיות

ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, ומי לנו גדול ואומן בקי בצידה יותר מעשו שהכתוב העיד עליו ויהי עשו איש יודע ציד וכו' ופוק חזי מה אמר הוא על עצמו הנה אנכי הולך למות וגו' ואין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיינו שהוא מסתכן בכל יום בין גדודי חיות וכן פירשו הרמב"ן, ומעתה איך יכניס עצמו איש יהודי למקום גדודי חיות רעות ואף גם בזה מי שהוא עני ועושה זו למחייתו לזה התורה התירה כמו כל סוחר ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו ואמרו רז"ל מפני מה זה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה לא על שכרו כו', אבל מי שאין עיקר כוונתו למחייתו ומתאות לבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות ומכניס עצמו בסכנה הרי זה עובר על נשמרתם מאוד כו'. וז"ל הרמב"ם בפ' י"ב מהל' רוצח ושמירת נפש הלכה וי"ו וכן אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי כו' וכן כל כיוצא באלו ושאר הסכנות אסור לעבור במקומן". הרי שהבין שיש חיוב דאורייתא להשמר מסכנה.

בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' רמא) כתב "דעיקור ענין נזיקים היא גדר למ"ע ונשמרתם מאוד לנפשותיכם ואל תעמוד על דם ריעך וכתוב והיה עליך דמים... ושיער הקדוש ברוך הוא בחכמתו שאם יתחייב התם כך והמועד כך ובור כך ורגל כך וכדומה בזה נגדר הדבר וכל אחד ישמר נזקיו". ומכלל הנזיקין הוא שלא יזיק את גופו של חברו, וא"כ החת"ס למד את הפס' ונשמרתם מאד לנפשותיכם לחיוב דאורייתא על שמירת הגוף.

גם בשו"ת דברי יציב (ליקוטים סי' קטו) כתב על ענין החובה לציית לדברי הרופא, שהיא מצוות עשה דאורייתא של "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" וכתב שם שאם הרופא ציווה שהרפואה היא ע"י טיול קצת בכל יום הרי ש"בכל פעם שיקום מהמטה ויטייל יקיים מצוה של תורה, וכדאי המצוה להגן שלא יוגרם ח"ו שום היזק אלא להמשיך רפואה שלימה מן השמים".

וכן הוא בשו"ת ציץ אליעזר בהרבה מקומות שחזר וכתב שיש חיוב דאורייתא בשמירת הגוף (ח"ג סי' טז פי"ב, ח"ט סי' יז פ"ה, ח"י סי' כה פכ"א וכן בעוד הרבה מקומות). וביחוד (ח"ה סי' לט) כתב בענין עישון "אולם מה טוב ומה נעים להימנע מעישון סיגריות בכלל בכל ימות השנה, לאחר שנתפרסם ברבים שלפי דעת גדולי הרפואה והמדע בזמנינו, העישון מזיק ומסוכן מאוד, ועלול להביא למחלות נוראות ולסכן בריאותו של האדם. שומר נפשו ירחק ממנו. וכבר הזהירה התורה ונשמרתם מאוד לנפשותיכם. ושומע לנו ישכון בטח והמשנ"ב בספרו ליקוטי אמרים (פי"ג) כתב, שהמרגיל עצמו בעישון סיגריות, עובר על נשמרתם מאד לנפשותיכם, ועתיד הוא ליתן את הדין, כי הרופאים גזרו אומר שהעישון מחליש כוחותיו של האדם, ולפעמים נוגע הדבר גם בנפשו... ע"ש, וכל שכן בזמנינו שהוברר הדבר על ידי הרופאים שיש סכנה בעישון סיגריות". ומוכח שגם בעל המשנ"ב סובר שיש חיוב דאורייתא בשמירת הגוף בריא ושכן דעת הגר"ע יוסף שליט"א. וכ"כ בשו"ת משנה הלכות (ח"ג סי' רי) ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' שטז).

וידועים דברי הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ד ה"א) "הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה, לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים". נמצינו למדים שלרוב הפוסקים חיוב שמירת הגוף בריא הוא מדאורייתא, והשומר גופו מקיים מצות עשה. והנה נאמר בגמרא (חולין י"ב) לגבי ההפרש שבין ספק טומאה שיש בו אופן שמקלים לבין ספק סכנה שבו מחמירים, "חמירא סכנתה מאיסורא". וכתב רמ"א (יו"ד סי' קטז סע' ה) "וכן יזהר מכל הדברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור".

2. דברים רבים שנשנו בחז"ל כסכנה, לא נוהגים בימינו ואין בהם סכנה. לדוגמא, כתב המגן אברהם (סי' קעג ס"ק א) לגבי אכילת בשר ודגים (נעסוק בנושא זה בשבוע הבא) "ואפשר דבזמן הזה אין סכנה כ"כ דחזינן כמה דברים המוזכרים בגמ' שהם סכנה לרוח רעה ושאר דברים והאידינא אינו מזיק דנשתנו הטבעיות וגם הכל לפי טבע הארצות". וגם בשו"ת מהרש"ם (ח"ד סי' קכד) כתב בעניין זה "אמרתי לרו"מ בשם ספר הקנה דאחר אלף החמישי בטלה הסכנה (של בשר ודגים, י.ק.). אבל לא ראיתיו בעצמי רק חכם אחד אמר לי כן". וכן נפסק (יו"ד סי' קטז סע' א) על פי התוספות במסכת עבודה זרה (לה א ד"ה חדא) לגבי איסור משקים מגולים, שמאחר ובימינו אין נחשים מצויים, מותר לשתות משקה שהיה מגולה. ויש ליסוד זה דוגמאות נוספות (שנעמוד עליהם בהמשך הלימוד בהלכות מאכלי סכנה). אלא שלמרות זאת כתבו כמה מגדולי האחרונים להזהר בכל הדברים שחז"ל אמרו שיש בהם סכנה. כפי שכתב בפתחי תשובה (סי' קטז ס"ק א) "עיין בשל"ה דף ע"ט ע"ב שכתב דמ"מ שומר נפשו ירחק מזה. והא ראייה שהרי הטור כתבן לכל הדינים אחד מהם לא נותר ע"ש עוד. ובהנהגת החסיד הגר"א ז"ל (מעשה רב סי' צה) כתוב ג"כ שהיה נזהר מאד בדבר זה ע"ש טעמו ע"כ הרוצה ליזהר יעיין כל הדינים בטור".